

Infobestand etappe 3b Groningen Winsum Camino Schiermonnikoog - Münster.

Groningen stad.

Groningen ontstond op de noordelijkste uitloper van de Hondsrug. De oudste schriftelijke vermelding die bekend is, villa Cruoniga, dateert uit 1040, maar het staat vast dat de huidige stad al ver daarvoor een bewoonde plaats was. De oudste archeologische vondsten binnen het gebied van de huidige stad zijn met behulp van de C14-methode gedateerd op circa 3950–3720 voor Chr. Vanaf 300 v. Chr. zijn drie of vier zwerfende erven (raatakkers) aangetroffen langs de doorgaande route vanuit Drenthe naar het noorden: de Herestraat en Oude Boteringestraat.[13] Een onafgebroken bewoning kan worden vastgesteld vanaf de derde eeuw. Groningen is waarschijnlijk ontstaan uit twee verschillende kernen die rond 700 zijn ontstaan; de ene lag rond het huidige Martinikerkhof en de andere tussen het Zuiderdiep en het Verbindingskanaal. De stad was van origine een esdorp met een brink (de Grote Markt) en aan noord- en zuidzijde twee essen. De omwalling van Vesting Groningen werd vanaf 1608 ingrijpend verbeterd. De stad kreeg zo in 1628 haar kenmerkende structuur met 17 dwingers.

Prins Bisschop Bernhard van Galen alias Bommen Berend

Die nieuwe vesting werd in het rampjaar 1672 vruchteloos belegerd door de bisschop van Münster, Bernhard von Galen. Ieder jaar op 28 augustus viert de stad de overwinning op Bommen Berend (zie Gronings Ontzet). In 1698 werd de vesting versterkt met 'Nieuwe Werken', namelijk de Linie van Helpman, ontworpen

door Menno van Coehoorn. Deze Prins bisschop had een dubbele functie hij was lokaal absolutistische machthebbers en bisschop van het bisdom Münster en heeft in Groningen 2 oorlogen tegen stad en Ommeland uitgevochten 1665 en 1672 het rampjaar voor Nederland. We komen deze Prins Bisschop op tal van punten in de route opnieuw tegen..

Het beleg van Groningen.

Vanaf 24 juli, toen al zijn troepen waren gearriveerd, bestookte de bisschop de stad Groningen met stinkbommen, granaten en gloeiende kogels, zodat op veel plaatsen in het zuiden van de stad branden uitbraken. De bisschop van Munster heeft de stad Groningen echter nooit helemaal kunnen afsluiten en de aanvoer van prinselijke troepen en wapens bleef gehandhaafd via het Reitdiep, het Damsterdiep en de haven van Delfzijl.

Zoals boven aangegeven, probeerde van Galen zowel via de westzijde, door een aanval op Aduarderzijl en aan de oostzijde op Oosterhogerbrug, de aanvoerlijnen af te snijden. Beide aanvallen werden afgeslagen.

Het weer verslechterde, wat het moreel van de troepen van van Galen geen goed deed. De aanvoer naar de Stad liep gewoon door. De stad Groningen was ook "loopplaats", verzamelplaats voor nieuw geworven troepen, dus Rabenhaupt had het geluk dat er relatief meer militairen dan gewoon in de stad aanwezig waren, die voor de voor de verdediging ingezet konden worden.

Door toedoen van Rabenhaupt's goed georganiseerde verdediging moest Von Galen zijn beleg staken: hij brak op 17 augustus 1672 op. Het einde van het beleg staat bekend als Gronings Ontzet en wordt op 28 augustus nog steeds jaarlijks gevierd.

Er werden 8.000 tot 9.000 schoten afgevuurd, waarvan 5.000 bommen, zowel met vlakbaan als krombaangeschut. De helft van het 24.000 man tellende Munsterse leger was gesneuveld (4.600 man), gevangengenomen, gedeserteerd (samen 5.500 man) of door ziekte niet meer in staat te vechten. De bisschop had de tactische fout gemaakt het geschut te zwaar te laden (met 300-ponders) om ze een groter bereik te geven, waardoor de kanonnen nogal eens onklaar raakten. Ook had hij de "pech" dat door het aanhoudend slechte weer de loopgraven onderliepen

Het Pelstergasthuis.

Het Pelstergasthuis is een gasthuis (hofje) in Groningen. De officiële naam is het Heilige Geestgasthuis, maar algemeen wordt het genoemd naar de Pelsterstraat, waaraan het staat. Het is het grootste en het oudste gasthuis van Groningen, en een van de oudste gasthuizen in Nederland.

De stichtingsdatum is onbekend, maar ligt waarschijnlijk in de dertiende eeuw. Het gasthuis wordt voor het eerst genoemd in 1267 als Paus Clemens IV toestemming verleent om een kapel en een begraafplaats aan te leggen. De kapel, de Pelstergasthuiskerk, is daarmee het oudste nog bestaande deel van het gasthuis. Het heeft een fraai orgel van Hinsz uit 1774 en de oudste klok van Groningen (1459). In de 13e eeuw ontstond bij de kapel het 'hospitaal ten Hillighen Gheeste', waar passerende vreemdelingen (pelgrims en zwervers), armen en zwakken werden verpleegd. Het gasthuis lag toen -zoals gebruikelijk was voor gasthuizen in die tijd- ongeveer tegen de stadsmuur aan, iets ten westen van de zuidelijke Herepoort. Reeds in de 14e eeuw kwamen er mensen die al hun bezittingen schonken aan het gasthuis om er vervolgens gratis te kunnen wonen, cq. zich een 'proveniersplaats' (van 'proeve', 'prove') inkochten. Tot 1342 was het Heilige Geestgasthuis waarschijnlijk het enige van Groningen (er zijn geen documenten bekend van andere gasthuizen in die tijd), maar in dat jaar werd door Appingedamse heremieten in Groningen een tweede convent opgericht (waarschijnlijk het Armen Convent dat in 1674 opging in het Armhuiszittend Convent). In 1422 werd als uithof vanuit het Heilige Geestgasthuis het Jurgiëns Gasthuis (Sint Jurriënsghasthuis; in 16e eeuw buiten gebruik geraakt, in 1599 alle goederen bij Rode Weeshuis gevoegd) gesticht om dienst te doen als leprozerie voor 'Lazarusesche mensen'. In de 16e eeuw werd het steeds meer omgevormd tot een proveniershuis en uit die tijd dateren ook de eerste stukken omtrent voorwaarden die werden gesteld aan opname. In die tijd had de stad reeds in feite de macht over het gasthuis, want deze benoemde de voogden van het gasthuis.

Na de Reductie van Groningen veranderde de functie van het gasthuis naar de 'huisvesting en onderhoud van zeer veele oude burgermannen en vrouwen'. Voordat het zover was werd in 1624 de 'provisorhof' (appelhof) verkocht. Een jaar later werd begonnen met de vernieuwing en herinrichting van het gasthuis, waarvoor in 1626 ook het kerkhof werd geëffend. In 1628 werd de ziekenhuiszaal (ten noorden van het gasthuis) verkocht om dienst te gaan doen als stadsmagazijn (opslag wapens en munitie). Op de achterpoort van het gasthuis staat

nog het dubbel witte kruis, het embleem van de kruisridders en later ook van de Orde van de Heilige Geest. In 1629 werd de poort naar de Pelsterstraat geplaatst (hernieuwd in 1725). Andere delen van het complex werden volgens een opschrift verkocht, zoals de korenschuren richting de Nieuwstad en de moestuinen richting de Vismarkt. Ook werden delen heringericht tot giethuis of werkhuis. Het hele noordelijke deel van het oorspronkelijke complex verdween zo in andere handen.

Vismarkt.

De naam Vismarkt wordt voor het eerst gebruikt in het begin van de vijftiende eeuw. Voordien stond de plek bekend als Langestraat. De naam verwijst naar het soort markt dat er regelmatig werd (en nog steeds wordt) gehouden

Goudkantoor.

Het Goudkantoor is gebouwd in 1635 en heette toen het Collectehuis. Het was een belastingkantoor voor Stad en Ommelande. De naam Goudkantoor, verzonnen door de Groninger bevolking, stamt uit de periode 1814-1887 en werd langzamerhand ook in officiële documenten overgenomen. Het pand werd in die periode namelijk gebruikt als Waarborgbureau voor Goud- en Zilverwerken. De gouden en zilveren voorwerpen werden gekeurd en van een merkje voorzien. De conciërge van het Goudkantoor had zijn woonruimte destijds in de kelder. Sinds die tijd heeft het gebouw nog vele andere functies gehad waaronder natuurhistorisch museum, voor tijdens en na de oorlog als scheepvaartmuseum, later als VVV-kantoor, stadhuis, en informatiedesk voor de gemeente Groningen.

Het Goudkantoor is gebouwd met markante gevels in Hollandse renaissance stijl. De bouwstijl was vroeg 17e eeuws Groninger architectuur. Opvallend zijn de schelpvormige motieven boven deuren en ramen die vermoedelijk van een beeldhouwer uit Bremen afkomstig zijn. Later, begin vorige eeuw, werd het pand eigendom van de gemeente Groningen, die onmiddellijk het provinciewapen in de gevel liet vervangen door het wapen van de stad Groningen. De fl. 9000,- waar het Goudkantoor in 1635 voor gebouwd is staat in groot contrast met de onschatbare waarde die het Goudkantoor tegenwoordig voor de stad Groningen heeft.

In de loop van de tijd heeft het pand vele grote en kleine restauraties ondergaan. Bij een grote restauratie in 1844 is de Pompeuze Toscaanse galerij, die zich oorspronkelijk aan de voorzijde bevond, afgebroken. Het beeldhouwwerk van deze galerij is herplaatst boven de ingangdeur. De stenen kozijnen werden vervangen voor neo-gotische houten sponningen. Vanaf dat moment moest het Goudkantoor het verder doen zonder de karakteristieke houten luiken. Iets later in 1874 is eigenlijk zonder bouwkundige noodzaak de Waag, waar de straat en het plein naar zijn genoemd en die zich schuin achter het Goudkantoor bevond afgebroken. Veel handelsactiviteiten waren toen al overgenomen door de Korenbeurs aan de Vismarkt.

Aan het eind van de tweede wereldoorlog zijn alle andere panden van het blok waar het Goudkantoor deel van uitmaakte verwoest. Ondanks het miraculeuze schadeloos overleven van de oorlog is er destijds sprake geweest van een verplaatsing of zelfs de sloop van het Goudkantoor. Maar als vanzelfsprekend handhaafde het Goudkantoor zich op zijn historische plek en werd een vrijstaand gebouw. Vlak na de oorlog werd op de ontstane “blinde” zuidgevel, aan de Heerestraatzijde, een deel van de topgevel van Huis Panser, een pand die vanaf 1615 tot de oorlogsverwoestingen aan de Grote Markt oostzijde stond, geconstrueerd. Daarna werd in 1962 het pand geschikt gemaakt voor zijn nieuwe functie als VVV kantoor. In deze 62-64 restauratie zijn ook de stenen kruiskozijnen met de daarbij behorende luiken weer in ere hersteld. Het Goudkantoor werd in die tijd met een glazen luchtbrug, op de bovenverdieping, een verbinding tussen het oude (ca. 1810) en het “nieuwe” stadhuis. Dit “nieuwe”, bouwkundig en qua schoonheid veel bekritiseerde, stadhuis (1962 tot 1994) is inmiddels afgebroken.

Na een grondige bouwkundige restauratie rond 1994 is het pand in zijn huidige vorm vanaf 1996 als café-restaurant ingericht. Het pand is geïntegreerd in het, door een referendum verkozen, nieuwbouwplan van het Waagplein ontworpen door de Italiaanse architect Adolfo Natalini. Ondanks de moderne benadering destijds

zijn veel details van het Goudkantoor weer in historisch karakter vormgegeven. De motieven op de muren aan de binnenzijde op de begane grond zijn origineel 17de eeuws en kwamen vooral voor in Zuid-Scandinavië, de Duitse kust en de Nederlanden (het Hanzegebied). Dit soort decoratie werd veel gebruikt in plaats van tegels of gobelins. Er zijn weer kandelaars op de muur aangebracht en ook de kroonluchters zijn weer terug. De kleuren aan de buitenzijde van het Goudkantoor (rood, oker, goud en blauw) zijn middels kleuronderzoeken van de verfresten op de stenen vastgesteld, waardoor we er van uit kunnen gaan dat dit de originele kleuren moeten zijn geweest. Let aan de buitenzijde ook eens op het originele takelhuisje aan de achterzijde.

Forum.

Het Forum is een iconisch gebouw van de stad met een hoogte van 45 m. Het Forum heeft een aantal voorzieningen, zoals een bibliotheek, filmtheater, debatcentrum, museum, expositieruimtes, een aantal horecavoorzieningen, educatievoorzieningen en een VVV-kantoor. Een systeem van roltrappen in het centrale atrium verbindt de diverse verdiepingen van het gebouw. Op het 45 meter hoge dak werd een openbaar toegankelijk dakterras aangelegd met een prachtig uitzicht over de stad.

Martinikerk.

Omstreeks het jaar 1000 bevond zich de eerste stenen kerk aan het Martiniekerkhof. Dit was een éénbeukige romaanse kerk van tufsteen. Rond het jaar 1220 stond op dezelfde plaats een grotere kerk in romano-gotische stijl. De Martinikerk was toen een driebeukige kruiskerk met een hoog middenschip en lagere zijbeuken. Ronde absides sloten het koor en de zijbeuken af. Van deze bouwfase zijn nog veel sporen in de kerk aanwezig. Voorbeelden zijn de ronde vensters en de spaarvelden met siermetselwerk (te zien aan de buitenkant van de kerk) in de noord- en zuidgevel van het schip.

Groningen was in de 15de eeuw een bloeiend handelscentrum en maakte deel uit van het Noord-Europese Hanzeverbond. De groei en de welvaart van de stad leidden tot de wens de Martinikerk verder uit te breiden. De gotiek had inmiddels in het noorden zijn stempel op de bouwkunst gedrukt. De luchtige gotische bouwstijl kende technieken die het mogelijk maakten hoger te bouwen en meer licht toe te laten door grote vensters in de muren aan te brengen. De Martinikerk kreeg na een flinke uitbreiding een gotisch uiterlijk. Het oude koor werd vervangen door een hoog, licht koor. Door de verhoging van de zijbeuken van het schip, veranderde de kerk in een zogenaamde hallenkerk. De kapel ten noorden van het koor werd in de 16de eeuw in laat-gotische stijl gebouwd.

De Martinikerk deed tijdens het kortstondige bestaan van het eerste bisdom Groningen (1559-1594) dienst als kathedraal. In 1594 werd de stad Groningen protestants en daarmee ook de Martinikerk. De Martinikerk was nooit het toneel van een beeldenstorm. Op 24 juli 1594 werden de altaren ordelijk gesloopt en de heiligenbeelden verwijderd. De wandschilderingen werden met pleisterkalk bedekt. In de kerk mochten geen rouwborden worden geplaatst. Alleen in de gebrandschilderde ramen was plaats voor familiewapens en afbeeldingen. In het schip werd een grote preekstoel geplaatst.

Vele prachtige muur- en gewelfschilderingen zijn op deze manier bewaard gebleven. De oudste nog bewaarde muurschildering dateert uit 14de eeuw en stelt Maria op de troon van Salomo voor. Op de gewelven is een keur aan schilderingen te zien: florale motieven maar ook afbeeldingen van heiligen, zoals de tweeling Cosmas en Damianus, Christoffel en de schutpatronen Otger en Sint Maarten. Deze laatste schilderingen dateren uit circa 1480.

Opmerkelijk zijn verder de schilderingen rondom het zogenaamde hemelgat. Afgebeeld is hier het feest rondom de Vastenavond. Op het gewelf staan musici met blaasinstrumenten en schilden, die volgens sommigen een erotische lading hebben, een nar, een zeemeermin en een kinderbisschop. Rond 1540 werden de veertien nissen tussen de arcadebogen in het koor beschilderd met taferelen uit het leven van Jezus Christus. Na de Reductie in 1594 verdwenen de schilderingen onder een laag witkalk, maar in 1923 werden zij herontdekt en later gerestaureerd. De gewelfschilderingen in het schip werden pas bij de laatste restauratie

in de jaren 70 en 80 van de 20e eeuw blootgelegd en gerestaureerd. De begin 16de eeuw dichtgemaakte galerij van het hoogkoor toont de meest complete serie renaissance-wandschilderingen in Nederland. Rond 1545 zijn in veertien nissen taferelen uit het Nieuwe Testament en vooral uit het leven en lijden van Jezus geschilderd. Boven de triomfboog bevinden zich resten van een schildering van het Laatste Oordeel. De gewelven hebben decoratieve schilderingen uit diverse perioden; de sluitstenen in de kooromgang tonen wapens van belangrijke Groninger families (circa 1425). De kerk bevat enkele laat-16de-eeuwse cartouches met bijbelteksten. Behalve het bij de restauratie herplaatste 18de-eeuwse 'hopliedenvenster' zijn er nog glazen met familiewapens uit 1924. De scheiding die na de Reformatie tussen koor en schip (Preekkerk) werd aangebracht is bij de restauratie gehandhaafd; met materiaal van een wand uit omstreeks 1837 heeft men een nieuwe scheiding gemaakt met een meer open karakter, voor zicht op het koor. De toegangen naar de omgang zijn afgesloten met eikenhouten hekken uit omstreeks 1637. Tot de inventaris behoren verder een preekstoel (begin 17de eeuw; 1853 gewijzigd), galerijgestoelten voor de Raad (17de eeuw) en vertegenwoordigers van de Ommelanden (omstreeks 1664) en een staande klok uit omstreeks 1600 (wijzerplaat 1635). Het in oorsprong 15de-eeuws orgel onderging in de 16de en 17de eeuw al wijzigingen voor het in 1729-'30 door F.C. Schnitger en A.A. Hinsz aanzienlijk werd vergroot.

Martinitoren

De huidige Martinitoren had twee voorgangers. In de 13e eeuw werd de eerste toren gebouwd. Deze was ongeveer 30 meter hoog en geheel in romanogotische stijl. Deze stond oorspronkelijk ten westen van de kerk, maar was door de verlenging van de noordelijke en zuidelijke zijbeuken van de Martinikerk naar het westen inpandig geworden. De toren had een piramidevormig tentdak en twee rondbogige galmgaten. Door een blikseminslag in 1408 werd deze toren vernietigd.

Vanaf 1430 werd de kerk uitgebreid in gotische stijl, waarbij in 1452 ook begonnen werd aan de bouw van een tweede toren van ongeveer 45 meter hoog, die deels van steen en deels van hout was. De kerkmuren werden in 1461 tegen de toren opgetrokken. In 1465 woedde een grote brand in de toren als gevolg van een blikseminslag. Mogelijk als gevolg hiervan stortte in 1468 de toren in en daarmee ook alle aanbouwen rondom.

De derde toren werd meer dan 100 meter hoog en was halverwege de 16e eeuw gereed. Na het vertrek van de Spanjaarden uit de stad in 1577 werden er vreugdevuren ontstoken op de Martinitoren. Hierdoor ging de torenspits verloren. De toren werd in 1627 hersteld met een nieuwe torenspits en heeft nu een hoogte van 96,8 meter. De huidige windvaan in de vorm van een paard dateert uit 1822. De Martinitoren is sinds 1798 eigendom van de Gemeente Groningen.

Refugia.

Bij alle kloosters hadden zogenaamde refugium in de stad. Het was een vlucht (refugié) huis voor de kloosters in tijden van nood door natuur en of geweld van bendes en legers. Het functioneerde tevens als een soort bestuurscentrum. Een aantal kloosters hadden een gecombineerde Refugium. In totaal stonden er in de binnenstad ca. 16 refugia. Aan de Martinikerkhof 11 stond het refugium van het Klooster van Baamsom bij Termunten dat we later op de route nog tegen zullen komen.,

Reductie van Groningen.

Met de Reductie van Groningen wordt bedoeld op de capitulatie van stad Groningen voor het leger van Maurits, graaf van Nassau, de latere prins van Oranje, en Willem Lodewijk van Nassau-Dillenburg op 22 juli 1594. Dit betekende het einde van de Spaanse overheersing en tegelijk de aansluiting van de stad bij de Republiek, waarbij de stad werd samengevoegd met de Ommelanden. Het woord reductie komt uit het Latijn (reductio) en betekent het terugbrengen, dus de terugkeer naar de Republiek. Kerkelijk werd het protestantisme de norm en de Rooms katholieke godsdienst verboden. Alle kloosters en hun vele bezittingen werd geconfiskeerd en de monniken konden op basis van alimentatie nog tot hun dood woningen in de Refugia.

Prinsenhof.

Midden in het centrum van de stad Groningen, op enkele meters van de Martinitoren, staat Hotel Prinsenhof Groningen. Zodra u de poort van het monumentale pand binnenloopt, laat u de drukte van de stad achter u. De Prinsenhof was in de Middeleeuwen in bezit van de Broeders des Gemeenen Levens, een religieuze groepering. Wat nu het grand café is, was toen de fraterkerk en dit gebouw is het oudste gedeelte van de Prinsenhof. Het dateert uit begin 15e eeuw. De andere delen werden later bijgebouwd in opdracht van de eerste bisschop van Groningen en Drenthe. Eind 16e eeuw werd het pand een officieel verblijf van de prins van Nassau (de stadhouders) en verwierf het zijn huidige naam. Overigens maakten de prinsen weinig gebruik van het verblijf. In deze periode werd de Prinsentuin aangelegd. De heggertjes vormen de letters W en A, de eerste letters van stadhouder Willem Frederik en zijn vrouw Albertine Agnes. In de 19e eeuw werd de Prinsenhof gebruikt als ziekenhuis voor Franse militairen en nog weer later werd het een marechausseekazerne. Vanaf 1945 bood de Prinsenhof onderdak aan RTV Noord en de regionale omroep was er gevestigd tot 2005. Prinsenhof Groningen is onder leiding van architect Jurjen van der Meer (van bureau De Zwarte Hond) getransformeerd tot hotel, grand café en restaurant waar iedereen welkom is en zich thuis voelt.

Broeders van het Gemene Leven, en in het verlengde daarvan de Zusters van het Gemene Leven was een religieuze groepering die aan het einde van de 14e eeuw in Deventer ontstond rond Geert Grote. Geert Grote is de grondlegger van de religieuze stroming de Moderne Devotie.

Vanwege de bestaande onvrede met allerlei ongewenste kerkelijke praktijken vonden de predikingen van Geert Grote instemming bij een grote groep mensen. Kort na zijn bekering in 1374 bracht hij een groep vrouwen onder in zijn ouderlijk huis te Deventer. Ze vormden daar een gemeenschap die de door hem voorgestane levenswijze van praktische vroomheid en spiritualiteit en arbeid in praktijk bracht. De zusters, en wat later ook de broeders, zochten een geestelijk réveil tegen de verloedering van het leven van de clerus en de verruwing van de volkse zeden. Al snel ontstonden naar dit inspirerende voorbeeld gemeenschappen in broeder- en zusterhuizen in de hele IJsselstreek. De leden leefden in gemeenschappelijke huizen in de steden. Ze legden geen kloostergelofte af. De term 'gemeen' in de naam van de beweging heeft als betekenis 'gezamenlijk', aangezien men gemeenschap van goederen voorstond. De broeders waren verantwoordelijk voor de zielszorg in de zusterhuizen.

Het proces van verkloosteren gebeurde vooral onder druk van de gevestigde kerkorde. Het aantal kloosters dat werd opgericht door volgelingen van Geert Grote die zich lieten inspireren door de Moderne Devotie maakte een stormachtige groei door. De kloosters verschilden op organisatorisch en juridisch gebied van de broeder- en zusterhuizen, hoewel die in de vijftiende eeuw een steeds geslotener karakter zouden krijgen. Zo werd er een eigen kapel in of bij het huis gebouwd zodat men niet langer de vieringen in de parochiekerk behoefde bij te wonen.

De beweging verbreidde zich door de internationale handelscontacten van met name Deventer en Zwolle over het gebied van de Hanze. Begin 16e eeuw kende de Congregatie van Windesheim haar hoogtepunt. Op dat ogenblik waren er naast de vele broeder- en zusterhuizen in diverse steden ook 86 mannenkloosters en 16 vrouwenkloosters bij aangesloten, verspreid over heel Noordwest-Europa, van Zwitserland tot Polen. Naast prediking waren vooral het boek en onderwijs middelen in de verbreiding van het devote ideaal van navolging van Christus. Een aantal beroemdheden ontving een belangrijk deel van zijn opleiding op scholen met door de broeders geleide convicthen. Thomas a Kempis (Meest verkochte Nederlandse boek: De Navolging van Christus) bezocht de school in Deventer. Later werd hij een van de belangrijkste vertegenwoordigers van de Moderne Devotie. Erasmus woonde en leerde bij de broeders in Deventer en 's-Hertogenbosch en Luther volgde onderwijs bij de broeders in Maagdenburg. De beweging wordt ook beschouwd als een van de wegbereiders van de Reformatie die vooral vaste voet aan de grond kreeg in het verspreidingsgebied van de Moderne Devotie, Noordwest-Europa. De beweging van de broeders was evenwel deel van de Rooms-katholieke Kerk en gericht op het katholieke geloof. De Reformatie betekende zelfs de doodsteek voor de broedergemeenschappen en de Moderne Devotie in de Nederlanden.

Jacobijnerstraat.

De Jacobijnerstraat is een straat in de binnenstad van Groningen. De straat loopt van de Oude Ebbingestraat naar het Martinikerkhof. De naam van de straat verwijst naar het klooster van de Dominicanen dat tot 1594 aan deze straat heeft gestaan. Jacobijnen is een alternatieve naam voor de orde van de Dominicanen. De Jacobijnerstraat vormde de zuidelijke begrenzing van het klooster.

Rodeweeshuis(straat).

Het Rode Weeshuis of Burgerweeshuis was een weeshuis gelegen tussen de Oude Ebbingestraat en de Oude Boteringestraat in de Nederlandse stad Groningen. Op de plek van het weeshuis werden in 1991 bij opgravingen boerderijen uit de 5e of 6e eeuw blootgelegd, waarvan paalgaten werden gevonden. Later werd hier het Olde Convent gesticht, een vroeger begijnenklooster van Sint Clara. Bij opgravingen in 1959 werd vastgesteld dat de fundamenteën van dit complex uit ongeveer 1350 dateren. Bij de Reductie van Groningen in 1594 verloor het Olde Convent zijn functie als klooster en werd geconfisqueerd door Stad en Lande.

Eind 16e eeuw was het aantal ouderloze kinderen erg groot en het sterftecijfer lag hoog. Om die redenen werd het complex in 1599 door Stad en Lande afgestaan aan de stad Groningen om te dienen als weeshuis voor kinderen van de gezeten burgerij. Dit burgerweeshuis werd het Rode (of Roode) Weeshuis genoemd. De wat minder kapitaalcrachtige wezen werden ondergebracht in het Blauwe Weeshuis en het Groene Weeshuis, in 1673 verenigd tot het groene en blauwe gecombineerde diakonie-kinderhuis. De kleuren verwijzen naar de klederdracht van de weeskinderen.[3][4] Op 19 november 1599 werden de eerste weesmeesters aangesteld. Het weeshuis kon onder meer gefinancierd worden met de opbrengsten van het Sint Jurjensgasthuis in Helpman. Aanvankelijk had men slechts de beschikking over een deel van het voormalige klooster, maar in 1621 kwam het gehele voormalige kloostercomplex ter beschikking van het weeshuis. Ook werden de opbrengsten van de Groninger bank van lening, die van 1766 tot 1880 beheerd werd door de voogden van het weeshuis, gebruikt voor de exploitatie van het weeshuis. In 1752 ontving het weeshuis een aanzienlijk vermogen uit de nalatenschap van de Groningse hoogleraar Romeins recht Arnoldus Rotgers. Na de Tweede Wereldoorlog verloor het weeshuis zijn bestaansrecht als tehuis voor wezen.

Broerstraat.

De broerstraat is vernoemd naar de Broerkerk. De Broerkerk in Groningen was een middeleeuwse kloosterkerk van het Franciscanerklooster dat in die periode in de stad werd gesticht. Vanaf de 17e eeuw werd de kerk ook wel Academiekerk genoemd. De eerste Broerkerk werd waarschijnlijk gebouwd in de 13e eeuw. Bij de voorbereidingen van de bouw van de Martinuskerk in 1893 werden althans kloostermoppen uit de 13e eeuw aangetroffen, die op een eerder kerkgebouw wijzen. Dit zal een bescheiden kerkje zijn geweest. Afgaande op de afbeeldingen en opmetingen van de Broerkerk is vastgesteld dat in de 15e eeuw een nieuwe en grotere Broerkerk moet zijn gebouwd. De Broerkerk was de eerste kerk in de stad die in gebruik werd gegeven aan de protestanten. Na de Reductie van Groningen werd de kerk in 1614 in gebruik genomen als kerk van de universiteit. In 1815 werd de kerk ter beschikking gesteld aan de Groningse katholieken. Het orgel werd toen door J.W. Timpe naar Der Aa-kerk verplaatst. De kerk bleek echter te bouwvallig en werd daarom in 1895 gesloopt. Ter plaatse van het gesloopte gebouw verrees in 1895 de neogotische Sint Martinuskerk, die in 1956 werd verheven tot kathedraal. Deze werd op zijn beurt gesloopt in 1982. Tegenwoordig staat hier de Universiteitsbibliotheek.

Franciscanerklooster.

Het Franciscanerklooster of Domus Sancti Pauli, ook Minderbroedersklooster of Broerklooster, was een klooster in de stad Groningen. Het klooster stond waar tegenwoordig de Groningse universiteitsbibliotheek staat, in het blok tussen de Rechte Jat, het Broerenkerkplein (huidige Broerstraat) en de latere Zwanestraat. De stichtingsdatum is onbekend, maar zal waarschijnlijk tussen 1240 en 1253 zijn geweest. De eerste vermelding van het klooster is in de kroniek van Menko die vermeldt dat het klooster in 1253 gebruikt wordt in de strijd tussen de Gelkingen en de prefect. Het moet dan al een stenen gebouw zijn aan de Oude Kijk in 't Jatstraat, die

de grens vormt van de beide parochies die Groningen dan kent. Het klooster bezat slechts weinig grond en had daarom weinig inkomsten.

Het **Vrouwen Sywen Convent** was een begijnhof in de stad Groningen. Het convent werd gesticht in 1284 door *Johan Pluckerose* voor zijn vrouw en zijn dochter. In 1300 stelde het bestuur van de stad leefregels vast voor de begijnen in het convent welke grotendeels overeen kwamen met de *derde regel* van Franciscus. Het convent werd in 1584 samengevoegd met het Vrouwe Menoldaconvent, de gebouwen kwamen toen leeg te staan. In 1614 werd het convent onderdeel van de nieuw gestichte Groninger hogeschool. In 1846 werd het complex gesloopt om plaats te maken voor een nieuw Academiegebouw.

Academiegebouw.

Het rijk versierde, in Noord-Nederlandse neo-Renaissancestijl gebouwde Academiegebouw (1907-1909) is het hoofdgebouw van de Rijksuniversiteit Groningen. Het ligt tegenover de Universiteitsbibliotheek aan de Broerstraat in Groningen. Het gebouw is van algemeen belang vanwege zijn cultuurhistorische en architectuurhistorische waarde, vanwege zijn betekenis voor de geschiedenis van het wetenschappelijk onderwijs in Groningen, vanwege het ontwerp in neo-renaissancistische stijl en de kwaliteit van zowel de ruimtelijke geleding als de ornamentiek en de bijzondere samenhang tussen exterieur en interieur.

Het eerste Academiegebouw (1614), ontworpen door bouwmeester Garwer Peters, was van oorsprong een Begijnhof (het Vrouw Sywenconvent). Het was een eenvoudig, laag gebouw. In het midden was een poort die model heeft gestaan voor de versiering boven de hoofdingang van het huidige Academiegebouw. Het gebouw werd wegens de slechte staat in 1846 afgebroken.

Omdat de centrale overheid geen nieuw pand wilde bekostigen, werd met ingezameld geld van de stad en de provincie in 1850 het tweede Academiegebouw gebouwd. Het werd ontworpen door de Groninger architect J.F. Scheepers. In 1906 brandde het gebouw tijdens schilderwerkzaamheden af. Met behulp van de Groningse burgerij konden de hoogleraar-portretten, het vaandel van de Vrijwillige Studenten Flankeurs uit 1830 (vrijwilligers van de studentenvereniging *Vindicat atque Polit*, die meestreden in de strijd tegen de Belgische opstandelingen) en de archieven worden gered. Het vaandel bevindt zich op de eerste verdieping tegenover de faculteitskamer der Rechtsgeleerdheid.

Het huidige, onder de monumentenzorg vallende gebouw is het derde Academiegebouw en dateert uit 1909. Het verrees op de fundamenteën van het tweede gebouw. Het is ontworpen door de Haagse architect en Rijksbouwmeester J.A. Vrijman. Het zeer monumentale gebouw is opgetrokken op een rechthoekige plattegrond, is onderkelderd en telt twee bouwlagen onder een steil opgaand schilddak, gedekt met leien. In het voordakschild aan weerszijden van het middenrisaliet is een reeks karakteristieke dakkappelletjes met houten luiken aangebracht.

De opzet van het gebouw is strikt symmetrisch: een middenrisaliet van vijf traveeën breed met monumentale ingangspartij en twee hoekrisalieten, alle voorzien van rijk geornamenteerde topgevels. De gevels worden aan de bovenzijde afgesloten door een natuurstenen balustrade met obelisk. In de noordwesthoek van het gebouw is een slanke, ronde toren opgenomen met een carillon en een uurwerk dat geschonken is door de Groningse Burgerij. Deze toren is eveneens met speklagen, dorpelbanden, hoekblokken, een balustrade en timpanen van natuursteen verstevigd en versierd. De toren gaat op het niveau van de nok van het dak van het gebouw over in een achzijdig systeem. De bekroning bestaat uit een dubbele verjongende lantaarn met balustrade en aedricula-nissen met uurwerken en in- en uitwenkende dakvlakken. De uit roodbruine baksteen opgetrokken gevel is op tal van plaatsen verlevendigd met natuursteen zoals hoekblokken, dorpelbanden, topgevels, balustrades, speklagen, friezen, segmentvormige en driehoekige frontons, muurdammen in de erkers van de hoekrisalieten, de bekleding van het souterrain, de pijlerstelling met rondbogen en balustrade van de diepe en brede portiek en de borstwering van het balkon.

Het middenrisaliet is aanzienlijk hoger opgetrokken dan de rest en heeft een hoog, steil schilddak en een uitbundig geornamenteerde geveltop met rolwerk en obelisk. Façade: Het gebouw heeft drie gevels. In de voorgevel zijn vijf zandstenen beelden van de kunstenaar Petrus Ackermans (1909) met een hoogte van circa 1.75 meter verwerkt. Onder de middelste topgevel staat Minerva als godin van de wetenschap tussen het universiteitswapen en de Nederlandse leeuw. Links van haar staat Scientia en rechts Historia. In de bescheidener rolwerktoppen van de hoekrisalieten zijn allegorische voorstellingen van Prudentia (links) en Mathematica (rechts) verwerkt. De hoekrisalieten bevatten in het midden grote vijfzijdige erkers, die over twee bouwlagen doorlopen en bekroond zijn met een bolvormige, ingesnoerde koperen afdekking.

Een hoge bordestrap leidt naar de ingangspartij, die in een portiek met rondboogstelling is geplaatst. Boven de middelste drie rondbogen bevindt zich op de verdieping een balkon met natuurstenen borstwering. De kruisvensters zijn bekroond met zowel driehoekige als segmentvormige frontons. In het qua indeling en uitmontering uitzonderlijk gaaf bewaarde interieur zijn onder meer van belang de ruime overwelfde hal met monumentaal trappenhuis met gebrandschilderde ramen, op de eerste verdieping de aula met rijk geornamenteerde plafonds, kroonluchters, houten lambrisering, meubilair, wandschilderingen en gebrandschilderde ramen van Johan Dijkstra evenals de rijk gemeubileerde en geornamenteerde senaatskamer, curatorenkamer en de faculteetskamer. In de hal zijn de vertrekken voor de pedel en de conciërges. De functie van pedel werd ingesteld in 1614 en werd in 1977 als afzonderlijke functie afgeschaft. De representatieve taken werden overgenomen door de conciërges. In de hal bevindt zich sinds augustus 2009 de grafsteen van de eerste Rector Magnificus van de Rijksuniversiteit Groningen, Ubbo Emmius.

Doopsgezinde kerk.

De doopsgezinde kerk in Groningen staat in een zijsteegje van de Oude Boteringestraat. Oorspronkelijk stond hier een houten schuilkerk, verscholen achter een woonhuis. Het huidige kerkgebouw werd gebouwd nadat de Doopsgezinden in de Franse tijd volledige gelijkberechtiging hadden gekregen. De kerk werd ingewijd op 29 oktober 1815. Het gebouw werd halverwege de negentiende eeuw uitgebreid. Nadat het voorliggende woonhuis was gesloopt werd het zichtbaar vanaf de Oude Boteringestraat. Deze ligging is een goede weergave van het vroegere karakter van een schuilkerk

Oude rechtbank.

Deels nog middeleeuws PAND in de 17e eeuw verbouwd tot woning van Abel Coenders van Helpen burgemeester der stad en in 1754 tot zetel van de rechterlijke macht vergroot met een fraai gedecoreerde rechtzaal; de gevel in 1913-'17 in 17e eeuwse vormen teruggebracht. Onderkelderde noordelijke vleugel met verdieping onder zadeldak tegen trapgevel met toppilasters. Aansluitende gedeelte van twaalf smalle Groninger venstertraveeën onder dwarsdak waarvoor topgevel boven de zuidelijke vier traveeën. De gehele gevel is doorregen met natuurstenen banden. Het noordelijk gedeelte heeft herstelde stenen kruiskozijnen, waarboven ontlastingsbogen met kopjes. Groot aantal sierankers. Ongeveer in het midden van het zuidelijke gedeelte inrijpoort met geblokte omlijsting en bekroond door rechthoekig opzetstuk gedragen op Dorische halve zuilen: 1627. In het noordelijk gedeelte 18e eeuwse omlijsting en met ornamentwerk bekroonde ingang, waarboven Justitiabeeld. In dit gedeelte twee deuromlijstingen in de hal, beschilderde balkenzoldering in documentatiekamer op de verdieping. In de aanbouw van elders verplaatste 18e eeuwse gesneden schouw met schilderstukje. Zittingszaal en advocatenkamer met omlijsting toegangen 1754; in de zittingszaal betimmering en balies met gesneden spijlen, deur en pijlerbekroningen; eenvoudig stucplafond op met forse voluten versierde koof, alles 1754. In een der nissen Justitiabeeld. (bron: Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed)

Nieuwe Boteringbrug.

Bij het passeren van de Ebbingbrug verlaten we het historische binnenstad van Groningen. Goed te zien is nog dat er sprake is geweest van eb en vloed in de stad door de hoge en de lage kade aan weerszijden van het water van de Spilsluizen.

Ossenmarkt.

De Ossenmarkt werd aangelegd na de realisatie van de Grote Uitleg van Groningen en werd voltooid in of vóór oktober 1621. De grote Uitleg is de uitbreiding van de stad buiten de oude vestingwallen. De vestingwallen zijn toen verplaatst naar wat nu het Noorderplantsoen heet. De Os is een gecasteerde stier die als lastdier werd gebruikt. In de 19e eeuw verdrong het paard steeds meer de os als trekt en lastdier in de landbouw.

Nieuwe Kerk.

De Nieuwe Kerk is het eerste kerkgebouw in de stad Groningen dat speciaal voor de protestantse eredienst is gebouwd. De Martini- en de Der Aa-kerk waren van oorsprong Rooms-Katholiek. Toen de stad uitbreidde na de Tachtigjarige Oorlog en de Reductie van Groningen in 1594, was er behoefte aan een kerkgebouw in de nieuwe Hortusbuurt. De Nieuwe Kerk werd gezien als opvolger van de Sint_Walburgkerk, de naam van het kerkhof was daarom oorspronkelijk het Nieuwe Sint Walburg kerkhof. Dit was jarenlang de begraafplaats buiten de stad waar de pestdoden werden begraven. Dit verklaart ook waarom het Nieuwe Kerkhof iets hoger ligt ten opzichte van de omgeving. De bestaande begraafplaats was overigens geheel ommuurd en telde vier poorten, stammend uit ca. 1620.

De Nieuwe Kerk werd gebouwd tussen 1660 en 1664 in renaissancestijl naar het voorbeeld van de Amsterdamse Noorderkerk. Het grondplan van het gebouw is een Grieks kruis. Tussen de kruisarmen zijn driehoekige huisjes gebouwd, waarvan één nog steeds wordt bewoond door de koster. Bovenop de kerk staat een kleine vieringtoren met uurwerk en klok. Deze toren is sinds Napoleon geen eigendom meer van de Kerk maar van de gemeente Groningen. In de kerk is veel fraai 17e en 18e eeuws houtsnijwerk te vinden van m.n. Jan de Rijk (1661-1738). De hoge preekstoel staat centraal in de kerk sinds de opening op 7 juni 1664 en is daarmee één van de originele elementen uit het interieur van de kerk.. In de kerk kunnen maximaal 1.000 mensen een zitplaats vinden. De kerk is gelegen op het Nieuwe Kerkhof, een plein bestaande uit een mooi grasveld vol oude bomen. Eén van de groene parels van de stad. Het gebouw is een Rijksmonument. Het Nieuwe Kerkhof is tevens een kroonjuweel, een groene plek in de stad, waar natuur en historie samen bijzondere kwaliteit opleveren. Het Nieuwe Kerkhof wordt dan ook als een kostbaar sieraad verzorgd en beschermd. De grote waarde van het Nieuwe Kerkhof als groengebied wordt gedragen door de negentigjarige esdoorns langs de toegangspaden en de majestueuze beuken die in het gazon staan.

Het Noorderplantsoen.

Het Noorderplantsoen is een park in de wijk Centrum van de Nederlandse stad Groningen, omsloten door de Oranjewijk, Noorderplantsoenbuurt en Hortusbuurt. Het park ligt op de plaats waar in de 17e eeuw de verdedigingswallen van de stad werden gebouwd en is geopend in 1880. De grachten zijn vervangen door vijvers en op de plaats waar de wallen stonden, ligt nu een park in Engelse stijl met hoogteverschillen. Het Noorderplantsoen is in 1971 in zijn geheel aangewezen als rijksmonument. Kenmerkend voor het Noorderplantsoen is de vorm: het park is erg lang maar ook erg smal. Tot halverwege de jaren 90 werd het Noorderplantsoen doorsneden door een drukke weg, maar bij een referendum in 1994 werd – met een nipte meerderheid – besloten deze weg af te sluiten voor gemotoriseerd verkeer. In het Noorderplantsoen staan kunstwerken van onder anderen Jan van Baren, Gjalt Blaauw, Bas Lugthart, Thees Meesters en Wladimir de Vries.

Kasteel Selwerd.

Het is precies bekend waar dit kasteel heeft gestaan en wel ten noordwesten van de stad Groningen, naast de huidige begraafplaats Selwerderhof, tussen het Van Starckenborghkanaal en de Paddepoelsterweg. Daar ligt het glooiende grasland dat de Huppels genoemd wordt, de historische plaats van het kasteel Selwerd. Het kan worden overzien vanuit een uitkijktoren, die is geplaatst aan de Laan naar het Klooster. Dit verwijst naar het Klooster Selwerd (dat vroeger naast het kasteel stond), en is een voormalige kleiweg die voorkomt op een kaart uit de 18e eeuw. In de jaren negentig van de twintigste eeuw heeft op dit terrein meerdere

keren archeologisch onderzoek plaatsgevonden. Het terrein is sinds 1975 een beschermd archeologisch ondergronds rijksmonument.

Klooster Selwerd.

Het klooster Selwerd, ook bekend als Siloe, was een Benedictijner dubbelklooster dat in de middeleeuwen ten noorden van de stad Groningen heeft gestaan. Het werd waarschijnlijk gesticht aan het einde van de twaalfde eeuw en werd in 1584 verlaten. Het klooster was gewijd aan de heilige Catharina. Ter plaatse staat tegenwoordig een boerderij genaamd Grootklooster. De naam van het klooster leeft voort in de Groninger stadswijk Selwerd.

In 1934 heeft men het tracé van het Van Starckenborghkanaal dwars door het terrein van het klooster gegraven. De noordelijke punt is nog te herkennen links van de weg van Groningen naar Adorp, waar de weg van het kanaal afbuigt. De zuidelijke punt ligt aan de andere kant van het kanaal bij de begraafplaats Selwerderhof en is een archeologisch rijksmonument. De bekende Groningse humanist Rudolf Agricola was een zoon van een van de abten van het klooster.

Wierum en Wierumerschouw.

Wierum is een wierde iets ten zuiden van Wierumerschouw. Een schouw (in de volksmond scholle) is de gewestelijke naam voor een kleine (roei)boot, die ook werd gebruikt als overzet of voetveer.

Plasdras gebieden.

Veel gronden rondom het Reitdiep zijn in eigendom van Het Groninger Landschap dat ook plasdrasgebieden heeft ingericht om een aantrekkelijker gebied te worden voor weidevogels. De boeren pachten het land van het Groninger Landschap maar dat wordt aan strenge eisen gebonden v.w.b. gebruik kunstmest en er mag niet gemaaid worden voor 15 juni om de kuikens van de weidevogels te beschermen.

Hekum.

Het gehucht is ontstaan op een wierde. Langs het gehucht loopt de oude dijk van het Reitdiep. De kronkel die het Reitdiep hier maakte werd in 1661 afgesneden toen het Reitdiep ter plaatse werd rechtgetrokken.

Sauwerd.

Sau betekent in het Germaans graszode en werd is weer de verbastering van wierde. We hebben hier dus te maken met een wierde van graszoden. Omstreeks 600 v. Chr werd de oeverwal verhoogd met graszoden en is dus reeds 2600 jaar bewoond. Archeologische vondsten hebben dit aangetoond.

Oude gesloopte kerk.

Tot 1840 stond er in het dorp een middeleeuwse kerk. Deze is in dat jaar wegens bouwvalligheid gesloopt. Tegelijkertijd werd ook de kerk in Groot-Wetsinge gesloopt. Voor beide dorpen werd halverwege, in Klein-Wetsinge een nieuw kerkje gebouwd. De contouren van de voormalige kerk zijn aangegeven op het kerkhof.

Onstaborg.

Waarschijnlijk bestond het huis al in 1325. In 1400 is het steenhuis door de Groningers belegerd en veroverd. In 1468 echter wordt nog steeds het "slot" van Abel Onsta zeer sterk genoemd. Vlak voor 1514 richtten de troepen van de stad Groningen weer schade aan bij een aantal steenhuizen, o.a. Onsta. Ook in de 80-jarige oorlog had het huis veel te lijden van de spaanse soldaten vlak voor 1587. In 1628 is het huis in feite een bouwval. Het blijkt echter toch weer in ere hersteld te worden gezien de aanduiding van een oud adellijk huis met staande hoge jurisdictie en gerechtigheden, zijlrecht, dijkrecht, jacht- en visserijrecht, collatierecht in Sauwerd hovingen en 97 grazen (oude maat is ½ hectare) land totaal bij een verkoop in 1658. Ook in 1725 blijkt de borg in volle glorie gezien omschrijvingen van behangsels, schathuizen etc. In 1725 echter, als de beide Onstaborgen in een hand zijn gekomen, worden de rechten bij de borg in Wetsinge gevoegd en wordt het huis gesloopt.

Klein Wetsinge.

Deze onlangs gerestaureerde kerk heeft nu deels een horecafunctie en is uitgerust met een heus panoramadak dat over het houtentongewelf heen bereikbaar is. U krijgt dan een mooi panoramisch beeld van het Reitdieplandschap.

Volgens de gevelsteen is dit mooi gelegen zaalkerkje van 1840. De vorm is neoklassiek en van een soberheid die past bij het landschap. De grote houten met zink bedekte dakruiter, die het geheel bekroond, heeft niet de eenvoud die de rode bakstenen basis kenmerkt. De klok in deze spits is afkomstig uit een kerk in Sauwerd en dateert van 1609. De preekstoel uit de oude kerk werd overgeplaatst naar de nieuwe kerk. De vroegmiddeleeuwse kerk op de wierde van Sauwerd is samen met de kerk van Groot Wetsinge afgebroken in 1840. De huidige kerk moest deze kerken vervangen.

De kleine zaalkerk werd, getuige de gevelsteen, gebouwd in 1840 ter vervanging van de in verval geraakte en afgebroken middeleeuwse kerken van Wetsinge en Sauwerd. Deze nieuwe kerk, in neoclassicistische stijl, kwam centraal te liggen ten opzichte van beide kerkelijke gemeenten. In de toren kwam de uit 1609 stammende luidklok van de kerk van Sauwerd te hangen. De originele houten kansel is waarschijnlijk afkomstig uit de oude kerk van Wetsinge.

De gevels zijn opgemetseld in rode baksteen op een laag trasraam van gesinterde rode baksteen. De voorgevel wordt door pilasters in drie velden verdeeld, waarvan die naast de entree de geornamenteerde kroonlijst lijken te ondersteunen. In de buitenste gevelvelden zitten grote rondboogvensters. Boven de entree zit een gevelsteen met opschrift, en daar weer boven een klein rondboogvenster. Overige rondboogvensters, zowel blinde als gewone, bevinden zich in de noord- en zuidgevels, die elk zes gevelvelden hebben. De houten dakruiter heeft een vierkante onderbouw, met een achthoekig opgewerkt middenstuk, met daarin de luidklok; het middenstuk wordt gedekt door een achthoekige spits. Het gebouw wordt gedekt door een samengesteld zadel-schilddak van zwart geglaazuurde pannen.

Het interieur heeft enkele wijzigingen ondergaan, zo zijn de banken verdwenen en zijn de ruimten aan weerszijden van het portaal niet origineel. De zaal wordt gedekt door een houten tongewelf, verstevigd met ijzeren trekstangen.

Aan de oostzijde is een door twee gietijzeren zuilen gesteunde verdieping voor het orgel. Het orgel is in 1914 door J. Doornbos geplaatst; in 1984 en 1985 zijn er pogingen gedaan het orgel weer bespeelbaar te maken, maar dat is uiteindelijk niet gelukt omdat de windlade te slecht bleek te zijn.

Molen.

Deze unieke koren- en pelmolen werd in 1944 van een zeer moderne pelinrichting met onderaandrijving voorzien die uiteindelijk in 1952 geheel werkend werd opgeleverd. Het is de meest moderne pellerij op windkracht die er in Nederland is. De inrichting vormt als het ware de overgang van het pellen op windkracht naar de huidige industriële verwerking. Het voorhuis van de boerderij naast de molen is plek van de vroegere sarrieshut. Hierin woonde tot 1855 de ambtenaar(sarrie) die de balasting op het gemaal inde. Bekend is dat er in 1628 in Klein-Wetsinge al een standerdmolen stond. Een achtkante bovenkruier met stelling verving deze molen in 1828 maar deze ging op 16 april 1872 door brand verloren. Onmiddellijk liet de eigenaar Jan Oomkes de molen herbouwen en er kwam weer een achtkante stellingmolen. Voor en tijdens de Tweede Wereldoorlog werd de molen vernieuwd en verbeterd met zelfwichting en stroomlijnneuzen op de wiken.

De voorlaatste eigenaar moderniseerde de molen met molenbouwer Chr Bremer uit Adorp tot een zeer bedrijfswaardige pellerij op zowel windkracht als op elektriciteit. De naam Eureka nam Offeringa mee van zijn eerdere molen uit Warffum. Ondanks de zeer professionele pellerij raakte de molen na 1967 in verval. De Molenstichting Winsum heeft de molen vanaf 2013 in eigendom en gerestaureerd. Details: 8-kante stellingmolen, stellinghoogte op 7.90 meter, pel- en korenmolen en zelfwichting op twee roeden met dwarskleppen op de einden, gevlucht 21 meter,

Groot Wetsinge.

Groot Wetsinge heeft een grootse geschiedenis. Al vanaf de derde eeuw v.chr. werd de wierde van Wetsinge bewoond. Deze wierde vormt een onderdeel van een cluster van wierden langs de oostelijke oever van de rivier de Hunze. De plaats Wetsinge bestaat uit Klein Wetsinge en Groot Wetsinge waarbij, anders dan de naam doet vermoeden, Klein Wetsinge iets groter is dan Groot Wetsinge. Waarschijnlijk staat 'groot' voor 'hoog' aangezien Groot Wetsinge op de wierde ligt. Officieel is Groot Wetsinge geen dorp maar een buurtschap, aangezien het geen kerk meer heeft. De oorspronkelijk 11e of 12e eeuwse kerk is namelijk in 1840 afgebroken en vervangen door een nieuwe kerk in Klein Wetsinge. De plek waar de oude kerk in Groot Wetsinge heeft gestaan is nog goed te zien, de contouren worden door stenen paden aangegeven. Ook de graven van de begraafplaats, die tot 1910 in gebruik is geweest, zijn nog zichtbaar.

Naast deze plek staat de voormalig pastorie ('weem') van Groot Wetsinge. Van dit prachtige pand dateren de oudste gedeelten van het voorhuis, het voormalig woonhuis, uit de 13e eeuw. In de pastorie woonde de pastoor en later predikant van de naastgelegen kerk. Deze was tevens boer en de pastorieboerderij is in deze functie geweest tot 1875. Het gebouw is in de loop der jaren vaak gerestaureerd en van aanblik veranderd. Nog overal in het pand zijn sporen terug te vinden de vele verbouwingen; overgangen in steensoorten en – maten, oude balkgaten, restanten van dorpels, vensters en bogen. Vanaf 1884, toen de pastorie naar Klein Wetsinge verhuisde, heeft er zich een smederij annex veehouderij gevestigd. Omstreeks 1980 verdween de laatste smid, waarna het pand tot bouwval verviel. In 2000 is de pastorie in zijn oude glorie hersteld door stichting Woonhuismonument en de huidige bewoners. Het oudste gedeelte van de pastorie, het voorhuis, is nu een museaal ingerichte ruimte. De voormalige veestal is nu het woongedeelte.

Kosterij.

Voorts staat er een herbouwde kosterij die waarschijnlijk oorspronkelijk uit het einde van de 16e, begin 17e eeuw stamt. Hier werd vroeger les gegeven aan de kinderen van het dorp. In 1970 was het gebouw erg in verval geraakt en de eigenaar wilde het daarop slopen om te vervangen door een nieuw gebouw. Het huis stond op de nominatie om op de monumentenlijst te worden geplaatst, maar de eigenaar kreeg toch toestemming van de gemeente Winsum. Dat leidde tot protest van de directeur van het Openluchtmuseum Het Hoogeland in Warffum. Hij kreeg de eigenaar zo ver dat hij het gebouw schonk aan zijn museum om het zeldzame middeleeuwse gebouw zeker te stellen voor de toekomst. In 1973 werd de resterende bouwval steen voor steen afgebroken met de bedoeling weer te worden opgebouwd bij het museum. De gemeente Warffum had daar geld voor gereserveerd. Maar het ministerie van CRM bepaalde dat het gebouw weer op zijn oude plek terug moest komen. De Rijksdienst voor Monumentenzorg liet het terrein tot archeologisch monument verklaren. Pastorie, kosterij en begraafplaats vormden een eenheid. In 1988 wist de stichting Woonhuismonumenten de benodigde subsidie bijeen te krijgen voor de herbouw van de kosterij op haar oude plaats en werden de stenen weer overgebracht uit Warffum. In 1989 verrees daarop de kosterij op haar oude plek in Groot Wetsinge.

Onstaborg.

Rondom Sauwerd hebben 2 Onstaborgen gestaan. We verwijzen naar het informatiebord onderweg even na Groot Wetsinge.

Winsum.

Het dorp bestaat uit drie wierdendorpen: Winsum, Bellingeweer en Obergum. Obergum wordt soms nog als een apart dorp gezien, omdat het aan de overkant van het Winsumerdiep ligt. Het heeft er ook mee te maken dat het dorp twee hoofdstraten heeft, de Hoofdstraat-W (W is van Winsum) en de Hoofdstraat-O (O is van Obergum), soms abusievelijk West en Oost genoemd. De beide kernen vormen samen sinds 1982 een beschermd dorpsgezicht.

Geschiedenis Winsum

De Hunze liep vroeger langs Winsum. Doordat de Fivel langzaam maar zeker steeds verder verzandde werd de handelsroute via de Hunze steeds belangrijker. Als gevolg daarvan zal al in de vroege middeleeuwen Winsum een handelsnederzetting geweest zijn. Dat blijkt ook uit een oorkonde uit 1057 waarbij de Duitse koning Hendrik IV onder regentschap van zijn moeder de grafelijke rechten over de gouwen Hunsingo en Fivelingo aan de aartsbisschop van Hamburg schenkt, met daarbij onder andere het recht een markt te stichten in Winsum en het recht om munten te slaan. Van enige daadwerkelijke macht van de bisschop is overigens niets bekend. Dat er echter daadwerkelijk Winsumer munten in deze tijd zijn geslagen, blijkt uit vondsten in het Oostzeegebied. Ondanks het oude markt- en muntrecht heeft Winsum, mede dankzij de dominante positie van Groningen, zich echter niet ontwikkeld tot stad.

Tammingaborg.

Bij het hertenkamp in Bellingewer stond het Huis te Bellingweer of ook wel de Tammingaborg genoemd. Deze is in 1820 afgebroken. Zie informatiebord bij het Hertenkamp.

Bellingweer.

Bellingweer is tegenwoordig een deel van het dorp Winsum. Oorspronkelijk is het een zelfstandig dorpje geweest, gebouwd op een wierde. Het had een eigenkerk, die in 1824 is afgebroken. Het kerkhof is bewaard gebleven en is een historische begraafplaats. De wierde waarop het dorp gebouwd werd dateert uit het begin van de jaartelling.

Kunstwerk De Vogelvanger van Winsum door Jon Gardella.

Dit kunstwerk beeldt de Vogelvanger van Winsum uit. Dit naar aanleiding van een jeugdboek uit 1920 van J. Keuning en naar aanleiding van een verdwenen beroep (1964 verbod op vogelvanger) van vogelvanger. De goudplevier kwam en komt hier in het najaar als trekvogel ons land aan doen en werd tot 1964 veelvuldig gevangen en verkocht naar Engeland waar het als delicatessediende. Veel landarbeiders verdienden ongeveer de helft van hun inkomen uit deze vogelvangst.

Gemeentehuis Winsum.

Voormalige KANTOORWONING in 1933 ontworpen door architect A.R. Wittop Koning in opdracht van notaris jhr. mr. S.M.S. de Ranitz. Het pand dat is opgetrokken in een aan de Delftse School verwante stijl, werd gebouwd op de fundamenten van het huis van de grootvader van De Ranitz met materialen die bij de afbraak waren vrijgekomen. Het huis heeft dan ook nog de oude kelder van het vorige huis, die onder het hele pand doorloopt. Wittop Koning liet het KOETSHUIS van het oude huis staan en integreerde het met zijn eigen ontwerp. In 1947 werd een deel van het koetshuis bij het woonhuis getrokken. In 1954 voegde Wittop Koning een erker met balkon toe aan de voorzijde van het huis. Het pand ligt op een zeer ruime, omgrachte kavel grond met diepe tuin met hoge bomen aan de Hoofdstraat-Winsum. De oprit naar de woning wordt gemarkeerd door een ijzeren TOEGANGSHEK, daterend uit de tijd van het oude huis. Het 19de-eeuwse hek bestaat uit twee grote, gegroefde ijzeren pijlers en één kleine, drie beweegbare hekken met ijzeren regels en stijlen en twee ijzeren vleugelstukken. Naast het pand ligt het voormalige, monumentale notariskantoor (nu gemeentehuis) gebouwd voor de vader van jhr. mr. S.M.S. de Ranitz.

Twee bouwlagen hoge KANTOORWONING, opgetrokken op een L-vormige plattegrond. Het pand is gebouwd in rode baksteen op een trasraam van gesinterde klinkers. Het samengestelde zadel-schilddak is gedekt met een bruin geglaazuurde Friese golfpan, heeft één gemetselde schoorsteen op de nok en wordt omlijst door een rechthoekige goot op houten klossen, afgezet met zink. De oost- en zuidzijde van het pand

hebben een asymmetrische topgevel met een decoratieve rollaag langs de dakrand. Verticale glas-in-lood vensters met met zink bekleedde onderdorpels onder een rollaag van gesinterde steen geleiden de gevels.

De hoofdentree bevindt zich aan de noordzijde en bestaat uit een rondboogvormige deur met een glas-in-lood bovenlicht in keperboogvorm onder een gesinterde keperboogrollaag. Een gemetselde stoep van twee treden met aan weerszijden een muurtje van gesinterde baksteen vormt de toegang. Behalve de entree bevinden zich in deze gevel vijf glas-in-lood vensters met een gesinterde rollaag, drie in de grond verzonken keldervensters met horizontale diefijzers en een klein venster bovenin de gevel. Op het dakvlak van de noordgevel twee houten dakkapellen, een enkelvoudige en een samengestelde, met openslaande glas-in-lood ramen.

De oostzijde heeft twee tweezijdige, spiegelbeeldig geplaatste erkers, waarvan die aan de rechterzijde doorloopt op de verdieping en eindigt in een balkon met houten borstwering. De andere erker, een latere toevoeging (1954), is één bouwlaag hoog met bovenop een gemetseld balkon, dat via een glasdeur te bereiken is. In elke zijde van beide erkers een venster, eveneens op de verdieping van de rechter. Tussen beide erkers in bevindt zich een glasdeur onder een rollaag.

De topgevels aan de oost- en zuidkant zijn identiek van indeling: beneden een glas-in-lood venster met een smal tweeruits venster onder het kalf, erboven een tweeruits venster en in de top een venster met een driehoekig venster erop, dat de top vult.

Aan de westzijde een glasdeur, twee tweeruits- en twee eenruits vensters. In het dakvlak erboven een enkele en een dubbele houten dakkapel.

Het oude KOETSHUIS is vastgebouwd aan de west- en noordgevel en is opgetrokken in een rood-bruine baksteen onder een schilddak gedekt met een grijze Hollandse pan. Op de nok twee houten pironen en een gemetselde schoorsteen. Rond het dak een bakgoot op ijzeren klampen. In de westgevel van het koetshuis een houten deur met twee gietijzeren getoogde vensters met roedenverdeling en een staand, tweedelig glas-in-lood venster. In de zuidgevel een glasdeur, een tweeruits venster en een smal glas-in-lood venster dat meteen in de muur is aangebracht. In de oostgevel dubbele opgeklampte garagedeuren onder een liggende ellipsboog en een staand venster. De noordgevel is blind.

Voormalige Dominicaner Klooster.

Dominicanen ofwel Predikheren of ook wel Jacobijnen genaamd zijn bedelmonniken die zich vooral toelegden op onderwijs en zielszorg maar ook stonden voor zuiverheid in de leer maar ook de inquisitie. Ze vestigden zich in vooral rijke gebieden i.v.m hun bedelorde.

“Bij de kruistochten, die later naar het H. Land ondernomen werden, verschenen de Dominicanen nog meermalen in de Friesche gouwen, om de schare tot deelneming aan te sporen, maar vasten voet kregen zij eerst in 1264 door de stichting van het klooster te Norden in Ost-Friesland. Hierna vestigden zij zich omstreeks 1275 te Winsum, een welvarend dorp in de vruchtbare streek Ubbega aan het Zijldiep. In 1280 werd het klooster op het generaal-kapittel te Oxford door den Generaal Joannes van Vercelli kanoniek erkend en met de geestelijke voorrechten begiftigd.

Na de Reductie van Groningen in 1594 werd het klooster gesloten. Er resteert niets meer. Wel dat het in de driehoek Hoofdstraat Molenweg moet hebben gelegen omdat daar restant van het klooster zijn gevonden.

Jacobijnenhuis.

Het Jacobijnenhuis ligt op het hoogste punt van de Winsumer wierde, tussen de beide molens. Lange tijd – van de 13e tot de 16e eeuw – heeft in Winsum een Jacobijnenklooster gestaan.. Bij het begin van de restauratie ontdekten bouwhistorici in de zuidmuur van het pand de sporen van kloostervensters. Nader onderzoek – ondermeer naar de roze verf op het pleisterwerk – toonde aan dat het hier om 13e of 14e eeuwse vensters moet gaan. Eén van deze vensters is – hoewel uiteraard dicht gemetseld – nog vrijwel gaaf. Daarnaast werden de restanten van nog zes van deze vensters aangetroffen. Een gebouw dat in die tijd zeven van deze vensters had, moet een belangrijk gebouw zijn geweest. Hoewel de bewijsvoering niet sluitend is te krijgen,

lijkt het aannemelijk dat het gebouw onderdeel heeft uitgemaakt van de kloostergebouwen: als huis van de prior, als gastenverblijf, eetzaal o.i.d. Na de vondst van deze kloostervensters werd de restauratie enkele maanden stil gelegd voor opgravingen. Bij die opgravingen werden tal van voorwerpen aangetroffen uit verschillende periode's. Met name werden veel gebruiksvoorwerpen (of restanten daarvan) gevonden in gedempte waterputjes.